

ПАРАДОКС ЛИНГВИСТИК ФЕНОМЕН СИФАТИДА

Хамидова Севара Бахтиёровна

Жиззах давлат педагогика университети

Инглиз тили амалий курси кафедраси мудири

Abstract

This article provides detailed information on the evolutionary-etymological features of the paradox and the definitions of the word paradox in various dictionaries. Paradox is one of the stylistic devices that enhances the meaning in the text, as well as increases the emotional impact. There are several other stylistic devices that represent contradictions, which have different aspects from the paradox.

Key words: paradox, pragmatic paradox, semantic paradox, strategic paradox, tazod, antithesis, contextual antonyms, oxymoron

Аннотация

Ушбу мақолада парадоксининг тадрижий-этимологик хусусиятлари ва турли луғатларда парадокс сўзига берилган таърифлар ҳақида батавфсил маълумот берилган. Парадокс- матндаги маънони кучайтирадиган, шу билан бир қаторда эмоционал-таъсирчанликни оширадиган стилистик воситалардан бири ҳисобланади. Зиддиятни ифодаловчи, парадоксдан фарқли жиҳатлари эга бўлган, бошқа бир нечта стилистик воситалар мавжуд.

Калит сўзлар: парадокс, прагматик парадокс, семантик парадокс, стратегик парадокс, тазод, антитеза, контекстуал антонимлар, оксюморон

Аннотация

В статье представлена подробная информация об эволюционно-этимологических особенностях парадокса и определениях слова парадокс в различных словарях. Парадокс - одно из стилистических средств, усиливающее смысл текста, а также усиливающее эмоциональное воздействие. Есть несколько

других стилистических инструментов, которые представляют противоречия, которые имеют аспекты, отличные от парадокса.

Ключевые слова: парадокс, прагматический парадокс, семантический парадокс, стратегический парадокс, тазод, антитезис, контекстные антонимы, оксюморон

Парадокс (грекча. *paradoxos* – кутилмаган - неожиданный, ажабланарли-странный, ғалати) маънони ифодалайди. Парадокс турли илмий соҳаларда кенг қўлланилиб полисемантик термин саналади. Илмда парадоксининг қатор маъно кирралари фарқланади. Хусусан, фикр, мулоҳаза, аклий фикрлаш умум томонидан тан олинган ёки маъқулланган фикрга зид бўлади. 2.Кутилмаган воқийлик ва дастлабки тасаввурга зид. 3.Назарий ва формал мантикга ҳар қандай ҳақиқатни зид қўйиш каби кенг қўламли маъноларга эга. Маълумки, мантикда зидлик антоним ҳодисаси билан синоним юради. Аммо парадокс-нинг антонимлардан фарқли хусусиятлари унинг ўзига хослигини англатади.

Илмда парадоксларга “кўпчилик томонидан қабул этилган анъанавий фикр, тажрибага ўз мазмуни ёки шакли билан кескин зид бўлган, кутилмаган мулоҳаза, муҳокама” деб таъриф ҳам берилади. Ҳар қандай парадокс «шубҳасиз тўғри» (асослими, асоссизми, бундан қатъи назар) ҳисобланган у ёки бу фикрни инкор этишдек кўринади. «Парадокс» терминининг ўзи ҳам дастлаб антик фалсафада ҳар қандай ғалати, оригинал фикрни ифодалаш учун ишлатилган.

Мантикда парадокслар ҳақиқатдан чекиниш деб эътироф этилади. Шунинг учун антиномия, апория, зиддият парадоксининг синонимлари деб ҳисоблаш мумкин. Парадокс бир-бирини истисно қилувчи икки фикрни баб-баравар исбот қилиш мумкинлигини билдиради. Мантиқий парадокслар, одатда, мантиқий асослари тўла аниқланмаган назарияларда учрайди. Илмий муҳокамада парадокс пайдо бўлишининг асосий сабаби инсон билиш жараёнининг мураккаб диалектик характерга эгаллиги ва бунда шакл ва мазмуннинг ўзаро зиддиятли

муносабатда бўлишидадир. Парадоксларни бартараф этишнинг универсал йўли йўқ. Мантиқ ва математикада айрим парадоксларни бартараф қилиш усуллари ишлаб чиқилган. Тилимизда парадокс нима деган саволга берилган жавобда намоён бўлади. Масалан, Пахтакор энг севимли футбол команда, аммо стадионда ит ҳам йўқ. Парадокс зид мазмун-маъно ҳосил қилишга хизмат қилади. Парадоксни ҳосил қилиш воситалари эса жуда кўп. Шу маънода парадоксларнинг лингвистик хусусиятлари, хусусан ҳар бир халқнинг ментал хусусиятлари бўлган лингвокультурологиясини илмий тадқиқ этиш ҳам муҳимдир.

Табиатида стереотипларни бузишга олиб келувчи парадокс XX аср охири XXI аср бошида лингвистик тадқиқ этила бошланди. Бу илмий тадқиқотларда парадокс ҳодисасининг тил жараёнларига таъсири, парадокс таъсирида бадиий матнда алоҳида мантиқ ва маъно касб этиш таҳлил ва тавсиф этилади. Ғарб тилшунослигида парадоксал маънолар у ёки бу воқийликка фикрлаш-фаолият ёндашуви асосида шаклланиши эътироф этилади.

Парадокслар бадиий нутқда, шу билан бирга журналистикада, кундалик ишлатиладиган нутқимизда, илмий соҳаларда, расмий хабарларда учрайди. Парадокс XIX асрнинг охиридан бошлаб бадиий матннинг таркибий элементи сифатида талқин этила бошланди. Инглиз адабиёти классиклари Оскар Уайльд ва Бернард Шоулар «**Парадокс устаси**» номини олиб, муаллифлар ижодида парадокс матннинг сюжетли-композицион даражаси ва қаҳрамонлар характерининг парадоксал табиатини очиб бериш учун бадиий восита сифатида фойдаланилади. Парадокс бадиий матнда маънавий-маданий, семантик боғлиқлик, экстралингвистик шарт-шароитлар, ахборотлилик, коммуникативлик, прагматиклик, когнитивлик, концептуализм ва бошқа интегратив белгилари билан воқийлик табиатини очиб беришга хизмат қилади. Парадокс дунё ва инсон табиатини идрок этиш ва тушунишга ёрдам беради.

Тилшуносликда узоқ вақт давомида парадокс ўз тил хусусиятларига эга ва бадий асарда ҳажвий эффект ҳосил қиладиган, зид маънони ва зиддиятни юзага келтирувчи стилистик восита сифатида қаралган, тадқиқ ва тавсиф этилган.

Тил ва нутқ тушунчаларини фарқлашга замонавий лингвистик ёндашув доирасида тил ва нутқ парадокслари ажратилади. Мақол ва маталлар, шунингдек парадоксда қурилган айрим оғзаки бир марталик бирликлар - тил парадокслари дейилади. Нутқ парадокслари алоҳида мулоқат ҳаракатини тавсифловчи индивидуал муаллиф томонидан яратилган тил бирликларидир.

Тил ва нутқ парадокслари умумий ва алоҳида хусусиятларга эга инвариант компонентлар, алогизм, мантиқий меъёрдан оғиш, зиддият, гап икки қисмининг ўзаро мос келмаслиги фарқланади. Тил ва нутқ парадоксларининг баъзи умумий хусусиятлари содда гаплар тузишда уларнинг синтактик тузилишида кузатилади:

Best defense is offence. The longest way round is the nearest way home. A brave retreat is a brave exploit. An obedient wife commands her husband.

Eng yaxshi himoya - bu hujum. Aylanma eng uzoq yo'l - uyga eng yaqin yo'l. Jasoratli chekinish - jasur ekspluatatsiya. Itoatkor xotin eriga buyruq beradi.

Нутқ парадокслари уларни бир ёки бир нечта жумла сифатида қуриш учун ишлатилиши мумкин: I adore simple pleasures. They are the last refuge of the complex.[Wilde 1994]

Men oddiy zavqlarni yaxshi ko'raman. Ular majmuaning oxirgi boshpanasidir.[Wilde 1994]

Тил ва нутқ парадоксларининг умумий хусусияти мақол шаклида намоён бўлади. Л.И.Швыдская мақолларининг умумлаштирувчи маъносининг парадоксал компонентининг ташқи белгиларини - сўзлар: every, everybody, never сўзларини умумлаштириш мезони деб ҳисоблайди [Швыдкая 1972:98].

Парадоксларнинг ягона таърифи мавжуд эмас. Илмий адабиётларда – «мантиқсиз ибора, мантиқсиз гаплар, баъзи лингвистик тадқиқотларда парадокс

тил эксперименти ёки тил ўйини, кутилмаган, ноодатий, ғалати баёнот, кўриниши ёки ҳақиқатда умум қабул қилинган фикрдан кескин фарқ қиладиган, умум қабул қилинган фикрга мос келмайдиган, устунлик қиладиган эътиқодга ёки ҳатто соғлом фикрга мос келмайдиган, бироқ расмий- мантиқий жиҳатдан тўғри бўлса ҳам» каби таърифлар эътироф этилади.

Тадқиқотимизда қуйидаги таърифни асос қилиб оламиз: Парадокс бадий матннинг маъно-мазмун(семантик) муҳитини, уни таркибига кирувчи тил бирликлари маъносини ўзгартирадиган, янги маънолар ҳосил қиладиган, муайян башорат қилинадиган (олдиндан айтиб берадиган) ностандарт семантик конструкциядир.

Тадқиқотда парадокснинг шаклланишида матннинг ўрни ва роли хусусида ҳам фикр юритилган. Тилшуносликда бадий матн маълум даражада «муаллифнинг портрети» сифатида қаралади. Бадий матн муаллифнинг воқелик талқини сифатида ёзувчининг ниятини рўёбга чиқаради, унинг ғоя ва тасаввурларини тасдиқлайди, муаллиф ниятини етказиш воситаси сифатида парадокснинг танланиши тасодифий эмаслигини таъкидлаш лозим. Парадокс орқали бадий матнга, инсоннинг воқеликга нисбатан амалий ва маъновий фаолияти асосида умумлаштирилган тажрибаси баён этилади, фикрни муайян туркумлаш амалга оширилади. Бадий матндаги парадоксга мурожаат қилиш орқали муаллиф ўзининг субъектив кашфиётини етказишга ҳаракат қиладди, бир бирига яқин ҳодисаларнинг ноаниқликларини шахсий идрок этишни таъкидлайди, қарама-қарши қутбли ҳодисалар ўртасидаги ўхшашликни очиб беради ва шу тариқа реал дунё ва идрокнинг субъективлиги, дуаллиги(иккикарралик)ни етказди.

Парадоксал матнда қарама-қаршилиқларнинг диалектик ўзаро таъсири ифодаланади. Уларда **антитезалар**, **оксюморонлар** асосида фикрлар ифода этилади. Зиддият мавжуд бўлади, аммо бу зиддият ҳақиқатни очиб беришга қаратилади.

Қарама-қаршилик (яхшилик-ёмонлик, ёруғлик-қорнғулик, нафрат-муҳаббат) зиддиятларни амалга оширувчи антитезадан фарқли ўларок, парадокслик дастлаб идрок этувчи онгида бўлмаган зиддиятли тушунчаларни ифода этади, унинг рефлексиясини фаоллаштиради.

Воқеликни парадоксал идрок этиш бадиий матнда «He was always late on principle, his principle being that punctuality is the thief of time (The Picture of Dorian Gray)» У ҳамма жойга кечикиб боришни ўзига одат қилиб олган эди. Унинг назарида ҳамма ишини аниқ вақти – соатида қиладиган одам вақтдан ютқазади.(рус тилидан Озод Шарафиддинов таржимаси 65 бет)

парадоксаллашнинг асосида “ўғирлик” маъноси, маъно майдонида “пунктуаллик” лексик бирлик киритилганда “вақт ўғриси” образи орқали англаш, интерпретация (талқин қилиш) жараёнида пунктуаллик ва ҳалолликни ўғрилик сифатида англаш юз беради.

Тилшуносликда парадоксни лингвистик таҳлил ва тавсиф этиш натижасида парадоксаллик тушунчаси ҳам лингвистик тавсифга эҳтиёж сезади. Парадоксаллик «аффеktiv зиддият ва мазмунни шакл билан йўқ қилиш»[Л.С.Выготский 1986:192] яъни, мазмун ва шакл орасидаги ички келишмовчилик деб таърифлайди. Парадоксаллик тушунчасидан лингвистика, адабиётшунослик, эстетика, психология бўйича ишларда кенг фойдаланилади.

Парадокснинг адабий-бадиий парадокс ва стилистик услуб сифатидаги парадокс лингвистик табиатини ўрганиш бўйича ишларнинг энг катта гуруҳини парадоксни стил категорияси сифатида ўрганиш ташкил этади. Парадоксни стилистик услуб сифатида қарашга нисбатан ягона фикр ҳозирги вақтда стилистикада мавжуд эмас. Комик назарияда парадокслар афоризмлар, ҳазиллар ва каламбур (ўйин)лар билан бир қаторда стилистикада юмор ва сатира, фразеологик усуллари ҳам фарқланиб тавсиф этилади. Фразеологик бирликлар таркибига

1. турли функционал лексикани аралаштириш.

2. турли стилистик бўёқдаги сўзлардан фойдаланиш.

3. мазмун ва шакл орасида номувофиқликни атайлаб яратиш воситаларидан фойдаланилади.

Умуман олганда стилистикада парадокс катта даражада ҳиссий тўйинганлик билан тавсифланади, шунинг учун унинг образлиги унинг компонентлари (табиий қисмлари)да қарама-қаршиликлар йўл берилишига асосланади. Бундай йўл қўйилишлар асосида сўзлар орасида янги, нотипик алоқаларини очиб берадиган метафорик ва метаномик алоқалар ётади.

Парадокснинг аллегорик табиати. Тилшунослар оксюморон ва парадокс каби стилистик воситаларни фарқлаш мақсадга мувофиқ эмас ва бу воситалар (усуллар) аллегорик(мантикий бўлмаган) алоқаларнинг маълум тури сифатида ўрганилишини эътироф этадилар.

Илмий нашрларда парадокс ва оксюморонни ажратиш масаласи бўйича ўхшаш назарлар учраб туради. Е.А.Атаева «оксюморон – парадокснинг ўзи» деб таърифлайди. В.В.Овсянников оксюморонни «потенциал парадокс сифатида» талқин қилишни таклиф қилади. (1961. 17)

Фикримизча, парадокс ва оксюмороннинг лингвистик табиатидаги ўхшашлик «семантик номувофиқлик» дан иборат. Аммо, оксюморонда бир бири билан мантикий бирлаша олмайдиган ҳодисалар бирлашади: ўлик сукунат, зериккан оптимист, ҳалол ўғри, парадоксда эса исботланган ҳақиқат, аммо қарама-қаршилик мавжуд бўлади.

Оксюморон тирик мурда, ёш чоллар, секин шошил, ёмон яхши каби бемаъни кўринган, лекин аслида қарама-қаршилик хусусиятини очиб берувчи семантик нутқ фигурасидир.

Парадокс ва оксюморон стилистик усул сифатида қуйидаги тизимли хусусиятларга эга:

- 1) алигорик(мантиксиз) тузилма,
- 2) аллегория (бошқача айтиш) ва икки маънолик

3) лингвистик(тил) ёки контекстуал антиномия юзага келиш

4) контраст ва айният мавжудлиги

5) қарама-қаршилиқ

Шу маънода парадокс ва оксюморонни парадоксаллик функциясини амалга оширувчи воситалар гуруҳига киритиш мумкин деб ҳисоблаймиз.

The optimist is a better reformer than the pessimist; and the man who believes life to be excellent is the man who alters it most. It seems a paradox, yet the reason of it is very plain. The pessimist can be enraged at evil. But only the optimist can be surprised at it. From the reformer is required a simplicity of surprise. He must have the faculty of a violent and virgin astonishment. It is not enough that he should think injustice distressing; he must think injustice absurd, an anomaly in existence, a matter less for tears than for a shattering laughter. On the other hand, the pessimists at the end of the century could hardly see it against its black and eternal background. Nothing was bad, because everything was bad. Life in prison was infamous – like life anywhere else. The fires of persecution were vile – like the stars. We perpetually find this paradox of a contented discontent. (G. Chesterton. Charles Dickens).

Optimist pessimistdan yaxshiroq islohotchidir; Hayotni mukammal deb bilgan odam uni eng ko'p o'zgartiradi. Bu paradoksga o'xshaydi, ammo uning sababi juda aniq. Pessimist yomonlikdan g'azablanishi mumkin. Ammo bundan faqat optimist hayratga tushishi mumkin. Islohotchidan ajablanishning soddaligi talab qilinadi. U zo'ravonlik va bokira hayratlanish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. U adolatsizlikni qayg'uli deb o'ylashning o'zi etarli emas; U adolatsizlikni bema'nilik, mavjudlikdagi anomaliya deb o'ylashi kerak, bu kulgidan ko'ra ko'z yoshlari uchun emas. Boshqa tomondan, asr oxiridagi pessimistlar uning qora va abadiy fonida zo'rg'a ko'rishdi. Hech narsa yomon emas edi, chunki hamma narsa yomon edi. Qamoqxonadagi hayot hamma joyda bo'lgani kabi, mash'um edi. Quvg'in olovlari yulduzlar kabi dahshatli edi. Biz doimo qoniqqan norozilikning bu paradoksini topamiz. (G. Chesterton. Charlz Dikkens).

Фойдаланилган адабиётлар ва интернет сайтлар

1. Философский энциклопедический словарь. Москва, 1983.-447с.
2. Lacey A.R. A Dictionary of Philosophy-3rdedn, Department of Philosophy, King's College, University of London, 1996.- P.386 .
3. Абдурахмонов Х. Махмудов Н.Сўз эстетикаси. – Тошкент.:Фан,1981.-Б.38-37
4. Зиёвуддинова Ш. Абу Абдуллоҳ ал-Хоразмийнинг “Мафотих ал-улум” асаарида поэтика. – Тошкент.: ТДШИ,2001.-Б.57
5. Йўлдошев М. Исоқов З. Ҳайдаров Ш.Бадий матннинг лисоний таҳлили.- Тошкент.:А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти,2010.- Б.111
6. Холбеков М.Н.Таржимашунослик ва таржима танқиди.Тошкент.: “Наврўз” нашриёти, 2014.- Б.102
7. Йўлдошев И. Муҳаммедова С. Холмонова З. Мажидова Р. Султонова Ш. // Дарслик // Мутахасисликка кириш (Тилшуносликка кириш) – Т.: “Баркамол файз медиа ”, 2018. – Б.328
8. Вахтиёрова, Х. S. (2022). PARADOKS TARJIMALARIDAGI LEKSIK MUAMMOLAR. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 10(12), 488-492.
9. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=YkuyGq8AAAAJ&citation_for_view=YkuyGq8AAAAJ:mVmsd5A6BfQC
10. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=YkuyGq8AAAAJ&citation_for_view=YkuyGq8AAAAJ:_kc_bZDykSQC
11. https://en.wikipedia.org/wiki/Zeno%27s_paradoxes
12. <https://philosophybreak.com/articles/i-think-therefore-i-am-descartes-cogito-ergo-sum-explained>
13. <https://philosophybreak.com/articles/socrates-and-the-socratic-paradox-i-know-that-i-know-nothing/>

14. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Aflotun>
15. <https://dissertations.tversu.ru/councils/3/dissertations/138>
16. <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/paradox>